

PILINSZKY JÁNOS „VILÁGMODELLE”

I.

József Attiláról mondja el, de önmagán is megfigyelhette ezt az ellentétet (vagy szintézist?): „Katonája a mindenségnek, bakája a nyomorúságnak.” Az ember örök sorsa ez a kettősség — mindnyájunknak végig kell járnunk azt a pokoljáró utat, amely mostani életünkötől a halálig vezet, s onnan a mindenségbe nyílik.

1. Kezdetben (1944-ben, 23 évesen) volt „a fiú”, „sírása hideg tengelyében”. „A semmi szülte és szoptatta”, „az égi semmi habja” játszik vele. „Kihűlt világban”, „senkiföldjén”, „sötét mennyország” alatt, „elítélt fegyencként ül az ég korlátain”. Igyekszik „bátran viselni magányát”, légtornászként feldobni magát a semmi „trapézára” — játszik magával, „összefekszik tulajdon árnyékával”, belekapaszkodik a szerelembe. Hiába minden: „szíve alján embertelen árva”, „foga közt magányosság vacog”, „szemből mint gazdátlan ág, kicsüng a pusztuló világ”.

Mi az oka ennek a magánynak? Egy sivár gyermekkor? A világháború borzalmai? Szerelmi csalódások? Magányos alkat? Pilinszkyt — első versei alapján — antifasiszta költőként tartották számon. Az is. De szolidaritása nemcsak a háború áldozatait öleli át, hanem „ab ovo” minden embert, tiltakozása nemcsak a fasizmus szörnyűségeit támadja, hanem az egész emberlét abszurditását, megoldatlanságát. „Verseiben az elképzelhető legáltalánosabb, mondhatni: kozmikus fájdalom válik csillapíthatatlan személyes szenvedéssé.” (Domokos Mátyás: Senkiföldjén. Tiszatáj 1972. jún. 74. l.)

2. A „lét kihívására” Pilinszky a hitben keresi a választ.

Az „idegen egek alá betemetett” magányos didergő szeme túlpillant a csillagokon, kérdései és sírása áttörnek „a némaság torlaszain”, a „kisfiú kijut a tengerpartra”, és meglátja a tengert. „Vékonyka földi jelenléte” ettől fogva „mutálni” kezd: két hangon kezd egyszerre szólni, a halálos életnek és az életes halálnak: evilágnak és túvilágnak a hangján. A „Számíthatok rád, Istenem?” perreskedő-panaszkodó, tétova korszakában a domináns még a férfi rekedt hangja, de már bele-belesikerül a csecsemő, a kisfiú tiszta gyerekhangja is. A „Senkiföldjén” áll még mindig, de egy-egy elragadtatott pillanatra föltáru előtte „a meleg úr” „megismételhetetlen nyugalma”, elnyugtatja „a kicsinyek nagy álma”. (Először a Senkiföldjén c. vers néz bele ebbe a fénybe nyíló éjszakába.) A megtalált atyai ház, a pusztulásból fakadó élet — ősi, megszakított nevén: Isten — öröme „édes napszúrásként” éri: „kikönyököl a szeles csillagokra”, „néma csecsemőként forgatja kezében a mindenség titkát”. Tékozló fiúként az atyai házat keresve „tudja már nevét az árvaságnak”, az öröklét látványa nyomán „ismeri a mulandóság ráncait”.

A magasba a mélyen át vezet az út, az élethez a halálon át: vak rovarként maga van a „világarva papundekluban”. De Krisztus szenvedése óta minden szenvedés: passió, minden agónia: christiana, minden halál a feltámadással teljes:

*Mert megölhették hitvány zsoldosok,
és megszűnhetett dobogni szíve —
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.*

A költő nekiindul az ember halálos nagy kalandjának:

*Igy indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije. Árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.*

Túlélheti-e az ember a pusztulását? Eljuthat-e a szóból értő ember Isten beszédes csöndjéig? Átmelegítheti-e múló életünket az öröknek öröme, költészetté lehet-e az elnémulás? A *Novemberi elizium* csillantja föl először az új örömot: bátortalanul és ujjongón.

Igy él a *Nagyvárosi ikonok* költője csaknem két évtizeden át, együtt a végleges és tökéletes elnémulás kockázatával.

Hogy mi történt ezalatt Pilinszky Jánossal, az emberrel, hogyan és miről gondolkodott, azt az Új Emberben írt cikkeiből tudhatjuk meg. (Rendszeresen jelennek meg itt cikkei: néhány úti- és élménybeszámoló, elmélkedések az egyházi évről, a keresztény életstílusról. „Egy lírikus naplója” címen közölt gondolataiból pedig az évek során egyre határozottabban bontakozik ki költői vilásképe.)

Azonos-e a *Nagyvárosi ikonok* költője az Új Ember cikkírójával? Igen is, nem is. A költő magáról vall, a cikkíró a kinyilatkoztatást értelmezi. A költő a senkiföldjéről indul, szemben a pusztulással keresi az utat hazafelé, hosszú, magányos didergés után. A cikkíró kezdetben a költőnél ismeretlen „bőbeszédűséggel”, a prédikációk buzdító hangján tolmácsolja a hit titkait. Hogy a kettő ugyanaz: a versek és a cikkek azonos képvilága mutatja csupán: a természet nagy látványai, a tenger meg a csillagos ég, és példaképei a misztikában és a költészetben (az evangélium és a liturgia; a filozófusok közül Simone Weil, az írók közül Dosztojevszkij). De a két kép nincs fedésben egymással. Mint a fényképezőgéppel rosszul beállított lencséje, kettős, homályos képet mutat. Halálos válság ez (ennek vallja még az *Élet és Irodalom*nak 1969-ben adott interjújában is), de ez a halál a megváltás és az életé.

3. A *fordulat* az 1970-71-es évben következik be. A cikkek fogalmi-fogalmazásai egyre tisztábbak, egyre tömörebbek (a Pilinszky-versek tömörségi mércéjével is: egyik-másikból egész sorok kerülnek át egy-egy versbe!), egyre kevésbé buzdítanak, inkább látnak és láttatnak. Az elnémulással viaskodó költő pedig, akinek egész addigi életműve — 50 éves már! — egyetlen vékonyka kötet: egy esztendő leforgása alatt egy egész kötetre való új verssel jelentkezik.

Mi történt? A tudatos hit és a tudatalatti magány egymásra talált. *A tékozló fiú hazaérkezett.* Gyerekkorunk keresgélő játéka (költői képhén is!) valósággá lett Pilinszky életművében: „Hideg!... Langyos!... Meleg!... Forró!... Tűz!” A magány, majd a keresés korszaka után végre rátalált az atyai házra. Vas István szellemes költői levelében (*Élet és Irodalom*, 1971. január 2.) „hivatalból” sportszerűtlennek tartja a „verselemzésbe, mint munkahipotézist, bevetni az Istent”, mégis, csak így tudja érteni Pilinszky verseit: „Pilinszky, igaz, ablaktalan szobában ül, de ez a szűk szoba a mennyezet helyén a Magassággal érintkezik.”

A *Szálkák* költője már „kozmoszikus ember”, „az univerzum különcé”: „Az ember nemcsak a föld lakója, hanem a mindenség polgára és Isten gyermeke is.” Verseiben és cikkeiben egyaránt „ott az univerzum jelenléte, amely minden földi direktséget (elkötelezettséget) a fecsegés ügyetlen nyelvén, foghíjas Jákob létráján, az egyetemes igazságok égébe kalauzol.” Költészete ekkor már „az egészről készült híradás, a teljesség lélegzetvétele, cellája — mint a karthauziaké — a mindenség meleg jelenlétével bélelt.” Korábban tékozló fiúnak tudta magát — most a fiát kereső Atya szívével érez. Panaszkodó kérdéseit újra meg újra elhallgattatja a hálás öröm: „Istenem, betakartál régen.” Az öröklétbe most már nemcsak éjszaka lát bele az álom egy-egy csecsemőpillantásában, hanem napfényes látomásokban is.

Kőfal és ünnepély — ez egyik versének címe. Eddig „sírását mázolta a falra”, „a hamunéma falra”, „a falakon hideg lobogott”. Most már nemcsak azt keresi, mi van „a fal előtt” — rátalált arra is, hogy mi van „a fal után”: a „fal előtti” sirásnak „ünnepélye” kezdődik ott: a megváltozott földi létnek örök boldogsága. Eddig reszketve kérdezte: „ki nyitja meg a könyvet? az ismeretlen tűzvészébe ki merészel nyúlni közülünk?” Most „a megölt Bárány halálába” beöltözve már maga is mer hírt adni a mindenségről: a fal előtti világról éppúgy, mint a fal utánról. Egy XX. századi misztikus világa ez.

II.

1. Világa centrumában az *ember* áll, akinek szívében a különböző jelentések átragyogják egymást. Az ember „a beteljesülés reményének és a megsemmisülés fenyegetésének kettős hivatásában él”. Léte *dramái*: múlt időbe-térbe zárva él, halálra ítélt — de örök, időtlen realitások polgáraként. E kettősségből indul el „pusztulás és születés párbeszéde”. „Tér és idő keresztjére vagyunk mi verve emberek.” „A por meg az idő súlyos buckákat emel közénk.” „Keresgéljük az elveszett bádognalát a nyomorúság limlomtájain.” „A teremtés ólnál is szűkösebb”, s az ember „halálra ítélt fejencként” „él a teremtés veszendő mezejében”. — De „a töredék foglalatában” az Atyaisten ígéretként „a gyönyörű egészet” tartja

kezében, „az idő minden ütése kopása hó alá kerül abban a végső feledésben, amit az Atya küld a világra”. „Csatavesztésünk” „honfoglalás” is, „a füvek lemondó életében” „Isten nyugalmas boldogsága” készülődik. „A föld apálya” „az ég dalgálya” is, „a haldoklók” és „az újszülöttek ingét” viseljük egyszerre.

2. Idő és örökkévalóság *halálunkban* és *feltámadásunkban* érintkezik egymással. Halálunk: „monstrancia”, az Isten hordozója a földön. A gonosztevéként megölt, „közprédává”, „vérző tárgyá” lett Jézus Krisztus óta a keresztben átdereng „Isten csendes, észrevétlen dicsősége”: „Ecce Deus az Ecce Homo után. Itt talál végleg egymásra a kreatúra és a kreatúra-sors öt sebét magán viselő Isten.” A vesztőhely — mindnyájunké, halálraítélteké — azóta teli lett az örök örömök illatával. „Sokféle vonzások, felemás érzések közt élünk”, pedig „zuhanunk, mint a kő, egyenesen és egyértelműen”. „Labirintusnak” látszik az életünk, pedig „nyílegyenes forró folyosó”, amely a Szeretet egységéhez vezet. Nem „hideg úrben ragyognak többé a csillagok”, „az égbolt teljes lett és élő”. Az örök boldogság olyan, mint a tenger, időnek és térnek veszendő hullámaival: „hullámokra osztott végtelenével egyszerre viseli a pillanat és az örökkévalóság szépségét, terhet, harmóniáját, meghasonlottságát”. Olyan, mint az intim, puha hőésés, amely beborítja a vesztőhelyet, hogy elkezdődhessék az ünnepély a halál csukott ajtaja mögött. Olyan mint egy hatalmas, boldog lakoma, ahol már csak „azt mondjuk: szeretlek. Azt mondjuk: nagyon szeretlek.”

3. Létünk és az öröklét azonban már a halálunk előtt is egybekapcsolódhat. A *gyermek* egynek érzi „a világ makulátlan szövetét”. A felnőttek „törík” csak el. A gyermekkorban, életünk csúcspontján, akár a paradicsomban, minden — evílág és túlvilág — egységben van. Az eredeti bűnnel — és a felnőttkor mélypontján — megszűnik ez a nyilvánvaló egység, „meghasádtak az evidenciák”. „Azóta mindenkor valamiféle elvesztett paradicsomi evidenciának, mezítelenségnek” kiküzdéséről van szó. Pilinszky nem az életben ügyetlen felnőtt nosztalgijával vágyik vissza a gyerekkorba, hanem a paradicsomi tökéletesség eszményét látja benne. Amikor panaszkodva szólítgatja édesanyját, akkor ebbe az egységbe vágyódik vissza. „Van a gyermekornak valami sajátos tudása, amit később elfelejtünk, mintegy visszahelyezünk Isten kezébe”. „Egy hosszú-hosszú életen keresztül hiába próbáljuk vakon és süketen összefércelni a világ makulátlan és erendelő szövetét.”

4. Isten öröklétére nemcsak a gyermek szeme nyílik rá, hanem az ünneplő emberé is. *Ünnepek* nélkül „a tagolatlan idő iszonyata, a ritmusától megfosztott, pusztá mulandóság örjítő monotoníája szakad ránk”, nélkülük a világ olyan, „mint egy koporsó, föl-lejáró örökmozgó, holtfáradt, óriási kísértet”. „A mulandóság monotoníájában egyedül az öröklét ajándékozhat meg bennünket reális tartalommal”: a „kozmosz költő” tehát „nem a mi időnket” méri, hanem „a földi időnk ellentmondásaiban derengő öröklétet”.

Az ünnepek nem pusztán pihenőnapok, hanem az Úr napjai is. Ezek a napok hordozzák-jelzik az ember drámájával összefonódott isteni drámákat, a megváltásnak az eseményeit: ezek a legfontosabb „csillagképei” Pilinszky horizontjának. „Pillanatonként kimerülő egzisztenciánkra egy másik simul rá, hogy örökösen megújítson” — s e két egzisztencia csatlakozópontjai az ünnepek.

Az Új Emberben megjelent cikkeinek csaknem fele *Isten drámájának* egy-egy jelenetét veszi szemügyre: Jézus életét, hiszen benne az atyai ház tárulkozik föl előttünk. „A mi Jézusunk valamennyiünk Jézusa. Örökös testközében, mindig és mindenütt jelen van. De sokszor egy egész emberi életen keresztül kell várakoznia egyetlen gesztusért, egyetlen mozdulatért, amiről végre — anyyi mindenki közül — végre fölismerjük őt, az örök vándort, az örök ácsorgót, a mindörökre félénk jegvest, isteni szeretőt. A bárányt: szemérmes megváltónkat.” (Vagy versben: „Elég egy arc látványa, egy jelenlét... Elég, igen, egy kéz elég, amint megkeveri a kávét, vagy ahogy visszavonul a bemutatkozásból... és ami van, hirtelenül kitárul... elfogadjuk az elfogadhatatlant.”)

A versekben egyetlen egyszer sem írja le Jézus Krisztus nevét (ahogy például Pilinszky János nevét sem). Szemérmes jelenlétét mégis ott érezzük csaknem minden versében: a nyomorúságról vallókban csakúgy, mint a „jövendő tűzvészét megpillantókban”. E versek képeiben Szent János Apokalipszisének látomásai kelnek életre.

*A bárány az, ki nem fél közülünk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren,
és trónra száll. És megnyitja a könyvet.*

5. Isten Krisztusban tárja föl előttünk szeretetét: „a teremtés — a megtestesülés óta — a szeretet bensőségességével szól hozzánk”. Mi pedig az *alázat* és az *imádság* kettős karjával fogadjuk el a felénk hajló Istent. „Nem elég az ajándékozó Isten s az ünnepi ajándék — mi is kellünk hozzá: elfogadás, együttérés és együttélés.”

*Valójában két szó, mit ismerek:
bűn és imádság két szavát.*

„A dolgok természetes alázata híven tükrözi Isten természetfölötti alázatát”. Az „alázat mélypontját” azonban Jézustól tanulja: „Ennek megtapasztalása nélkül Isten nem emelte volna föl a kereszt magasába, oda s azon is túl, az Atya öröktől széttárt és öröktől várakozó karjai közé a világot.”

Az alázatos ember nem dekadens vagy pesszimista, hanem reális és optimista — csak a teljes valóság dimenzióiban gondolkodik. (Amikor az *Élet és Irodalom* riportere megkérdezte tőle, pesszimistának tartja-e magát, ezért választott határozott nem-mel. „Optimisták vagy pesszimisták csak belátható távlatokban lehetünk. Az ember a maga beláthatatlanságával mindkét fogalmat meghaladja... Ha ebben a kérdésben valamit is szememre lehet vetni, inkább az embernek gyermekien csökönys bizalma, aki még a kifulladás árán sem akar fölébredni.”)

Semmiségünk tudatához hasonlóan „elviselhetetlen súllyal nehezdednek ránk bűneink”. „Nincs erény, mely pontosabb, gyökeresebb leckét adhatna nekünk az alázatról, mint épp a fölismert és megszenvedett bűn kétségbeesésig ható terhe... Ennek gyötrelmére egyedül az ártatlanul szenvedő Isten bocsánata hozhat földoldozást és gyógyulást.” A Bárány „békéje” „tökéletesen ingyenes” ajándék: „egyedül azzal vásárolhatjuk meg, hogy elfogadjuk”.

6. Ember és művész egy Pilinszkyben: az *alázat* és az *imádság* adja két sarkpontját a nagy művészet *ars poeticájának* is. Legfőbb meghatározója „a Mű meztelenségi foka”, amely az alázat éleslátásával képes megláttatni a világ paradicsomi (vagy gyermeki) evidenciáját: a világ, „olyan, mint a megunt és elhagyott atyai ház, amely hűtlenségünkben is lankadatlanul egész egzisztenciánk legmélyebb megértését kínálja fel számunkra”.

Művészet és misztika egy töről fakad, „minden művészet vallásos”. A művészet „alapvetően természetfölötti küldetése szerint” a világ egyetemességéről ad hírt — egy darabjaira szakadt világban: így válik a repedések krónikásává, s éppen ezáltal a teljesség tanújává. A költészet — akár az imádság — megpróbálja ráhangolni az ember szavát az Isten csöndjére: „A nagy költészet Isten csöndjébe visszahajló egyetemes beszédet teremt”. Innen sejthetjük meg a mennyiségre oly szegényesnek tűnő Pilinszky életmű gazdagságát, s a mögötte rejlő emberi és költői kockázatot: „Az ember akkor szólalhat meg, ha belenémul a kifejezés reménytelen erőfeszítésébe, belehal vállalkozásába. Átkel a puszta létezésnek a kifejezés számára halálos zónáján, hogy túljutva és föltámadva csakugyan földöntúli nyelvvé válhasson.” A „csupa félelem és csupa alázat” költő „a rongycsomók közt keresgél”, „az eltaposott fűben olvas”, olvassa „az istenek és köztünk ernyedő fonal irányát”. Egyetlen költői célja, hogy írnokként hírt adjon az öröklét mozdulatairól a mulandóságban, egyetlen emberi célja, hogy összeomlása a bárány halálához legyen hasonló. „A többi kegyelem.”

V a l ó d i

*Valódisága fekhelyéül
fekszik bennem kilenc halott
fekszik bennem míg meg nem kékül
mint lassan hűlő csillagok
fekszik a lényük bennem és ül*

*Csak én hitelesítem őket
másoknak ők kicsik nagyok
másoknak ők emberszerűek
s halottaságuk vagyok
és szeretem és őrzöm őket
mint az ég néhány csillagot.*

GYURKOVICS TIBOR